

УДК 811.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2019-0-16-29

І.Б. МЕНТИНСЬКА,

*старший викладач кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»*

Г.В. НАКОНЕЧНА,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»*

РЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ УКОМПЛЕКТУВАННЯ ТЕРМІНОСИСТЕМ (на матеріалі української комп'ютерної термінології)

Особливістю формування комп'ютерної термінології є стрімкий розвиток самої науки, за якого для називання масиву нових понять науковці часто вдаються до «старих добрих» термінів з інших наук.

Метою цієї статті є комплексне дослідження явища ретермінологізації в українській комп'ютерній терміносистемі, що передбачає розв'язання таких завдань: уточнити природу явища ретермінологізації з погляду теорії терміна; окреслити коло галузевих терміносистем-донорів; виявити характерні семантичні зміни в ретермінологізованих одиницях; визначити словотвірні можливості ретермінологізмів у новій для них терміносистемі. Актуальність дослідження зумовлена потребою цілісного вивчення цієї порівняно нової галузевої терміносистеми, яка потребує унормування й кодифікації.

Ретермінологізація є процесом семантичної еволюції терміна під час переміщення його з однієї галузі знань до іншої або під час зміни сфери вживання терміна. Такий процес є одним з термінотворчих прийомів, його ще називають конверсією, транстермінологізацією, термінологічною інтерференцією. Отже, міжгалузева ретермінологізація – це процес найменування нового поняття, за якого продуктивно використовують наявні терміноодиниці як технічної, так і гуманітарної термінології, що тісно пов'язані за поняттєвою сферою.

Явище ретермінологізації в українській комп'ютерній термінології досить поширене. Ретермінологізовані одиниці зазвичай зберігають генеральні семи, що свідчить про процеси надгалузевої та загальномовної полісемії, а не омонімії. Комп'ютерна термінологія вбирає терміноодиниці значної кількості галузевих терміносистем, коригуючи їхню семантику. Ретермінологізми в терміносистемі-реципієнті набувають нових словотвірних можливостей, зокрема в синтаксичному способі словотвору. У межах галузевої термінології, у нашому випадку комп'ютерної, ретермінологізовані терміни не порушують її внутрішньої системності.

Ключові слова: ретермінологізація, комп'ютерна термінологія, галузеві терміносистеми, семантичні зміни.

В статтю здійснений комплексний аналіз явлення ретермінологізації в комп'ютерній терміносистемі: определены донорные отраслевые терминосистемы, проанализированы характерные семантические изменения в ретермінологізованих одиницях, определены словообразовательные возможности ретермінологізмів в новій для них терміносистемі. Також уточнена природа явлення ретермінологізації с точки зрения теории термина.

Ключевые слова: ретермінологізація, комп'ютерна термінологія, отраслевые терміносистеми, семантические изменения.

Лексична міграція в науковій термінології, як і в загальнолітературній мові загалом, є перманентним явищем. Щоправда, інтенсивність цього процесу може відрізнятися в різні періоди розвитку мови та в різних галузевих терміносистемах.

Особливістю формування комп'ютерної термінології є стрімкий розвиток самої науки, за якого для називання масиву нових понять науковці часто вдаються до «старих добрих» термінів з інших наук.

Мета цієї статті – комплексно дослідити явище ретермінологізації в українській комп'ютерній терміносистемі, що передбачає розв'язання таких завдань: 1) уточнити природу явища ретермінологізації з погляду теорії терміна; 2) окреслити коло галузевих терміносистем-донорів; 3) виявити характерні семантичні зміни в ретермінологізованих одиницях; 4) визначити словотвірні можливості ретермінологізмів у новій для них терміносистемі. Актуальність дослідження зумовлена потребою цілісного вивчення цієї порівняно нової галузевої терміносистеми, яка потребує унормування й кодифікації.

Явище ретермінологізації перебуває в полі зору дослідників [1–4], щоправда, не настільки, як, скажімо, процеси термінологізації та детермінологізації. Т. Кияк під ретермінологізацією розуміє «перенесення готового терміна з однієї галузевої сфери в іншу з повним або частковим його переосмисленням та перетворенням у міжгалузевий омонім» [1, с. 79]. Маємо відразу зазначити, що наведене визначення містить певну неточність: за часткового переосмислення терміна маємо справу з полісемією, а не з омонімією, тому в більшості випадків результатом ретермінологізації буде не міжгалузевий омонім, а міжгалузевий, чи надгалузевий, полісемант.

А. Мищенко зазначає, що «процес ретермінологізації можна розглядати як універсальний через взаємопроникнення наукових і технологічних здобутків різних галузей знань, який стосується не однієї чи декількох, а практично всіх терміносистем мови» [2, с. 187]. Таке семантичне явище деякі науковці називають мегаметафорою [3, с. 46]. І. Кузнєцова, стверджуючи, що «деякі вчені вважають її (ретермінологізацію) одним із видів детермінологізації», вважає, що «зміна статусу лексеми спричиняє появу нової, омонімічної, з новою семантикою. Процес ретермінологізації, як правило, відбувається за такою схемою: загальноживане слово → термін → перехід терміна в іншу термінологічну групу» [4, с. 171]. О. Микитюк стверджує, що «терміни різних галузей знань доцільно подавати як омоніми, адже вони передають поняття, що не можуть збігатися в терміносистемах [5, с. 151–154].

На нашу думку, *ретермінологізація є процесом семантичної еволюції терміна під час переміщення його з однієї галузі знань до іншої або під час зміни сфери вживання терміна*. Такий процес є одним з термінотворчих прийомів, його ще називають конверсією, транстермінологізацією, термінологічною інтерференцією. Кінцевим продуктом зазначеного процесу є *ретермінологізм* (за аналогією до *термінологізм* і *детермінологізм*) [6, с. 19]. Отже, *міжгалузева ретермінологізація – це процес найменування нового поняття, за якого продуктивно використовують наявні терміноодиниці як технічної, так і гуманітарної термінології, що тісно пов'язані за поняттєвою сферою*.

За суттю до ретермінологізації близька *спеціалізація* – поповнення галузевих систем готовим власномовним матеріалом [7; 8], коли метафоричні та метонімічні процеси відсутні, однак загальноживаному слову дають дефініцію – «**довантажують семантику загальноживаного слова термінним змістом**» [9, с. 232], **вводячи його таким чином до певної терміносистеми: *верба* (бот.), *вода* (хім.), *комахи* (зоол.), *біль* (мед.)**.

Серед ретермінологізмів комп'ютерної терміносистеми побутують, передусім, такі генетично означені терміни:

– архітектурні: *архітектура, архітектура багатоядерна, архітектура багатоярусна, архітектура інформаційних систем, архітектура інформаційної мережі, архітектура програмного забезпечення, архітектура суперскалярна, архітектурний елемент, архітектура Гарвардська, архітектура Фон Неймана* тощо. Генетично близькими до зазначеної групи є лексеми *дизайн, веб-дизайн* і под.

– математичні: *абсолютна величина, граф, двійкове додавання, дійсне число, відносна похибка, ділення, додавання, обчислення, множення, добуток, кут штрихування, вектор* тощо;

– фізичні: *роз'єм, рідкокристалічний, смуга поглинання, коротка хвиля, гнучкість* тощо;

– радіотехнічні: *галогенна лампа, герц, джерело живлення, сигнал, перехідник, з'єднувач синхронізації, металевий рукав* тощо;

- лінгвістичні: мова (програмування), непроцедурна мова, декларативна мова, скриптові мови, динамічні мови, граматики мови програмування, суфіксація, початковий текст, гіпертекст;
- психологічні: діалог, вербальне спілкування, невербальне спілкування;
- поліграфічні: заголовок, редагувати, проміжок між словами, сторінка головна, сторінка домашня, гарнітура;
- біологічні: вірус, антивірус, заразити, рецептор, павутина всесвітня тощо;
- механічні: зависати;
- логічні: гіпотеза, гіпотетичний, добування даних, істинність, хибність, дефініція, зміст поняття, обсяг поняття;
- географічні: геолокація, геотаргетинг, веб-картографія, геодані, геоінформаційні технології;
- юридичні: де-юре, акт, документ, документ-камера, документ наведений, документ графічний, документ нормативний, дозвіл;
- будівельні: вікно активне, вікно модальне, вікно немодальне, вікно діалогове.

Як видно з переліку, ретермінологізаційний спектр комп'ютерної терміносистеми досить широкий, до того ж деякі галузеві маркери могили пройти повз нашу увагу.

Семантичний аналіз ретермінологізмів засвідчує, що в переважній більшості зазначені одиниці зберігають архісему (напр., у парі *архітектура* – *архітектура програмного забезпечення* сема «будова чогось» залишається визначальною). Також біологічний термін *вірус*, що має високу частотність уживання в комп'ютерній терміносистемі, зберігає інтегральну сему «паразитівання». Прикметно, що значна частина новоприбулих термінів зберігає також периферійні семи. У такому разі ретермінологізація зводиться лише до зміни термінологічного поля. До прикладу, деякі терміни логіки (*істинність, хибність, зміст поняття, обсяг поняття*), психології (*діалог, вербальне спілкування, невербальне спілкування*), поліграфії (*заголовок, сторінка, абзац, проміжок між словами*) чи математики (*додавання, віднімання, множення*) функціонують у новому оточенні, не змінюючи дефініції. Дискусійним є міграційний шлях термінів – загальноживаних слів, семантику яких довантажують терміном значенням: чи, до прикладу, термін *вікно* потрапляє до комп'ютерної термінології безпосередньо із загальноживаної лексики, тобто внаслідок так званої спеціалізації, про що ми згадували вище, чи спочатку стає терміном архітектури чи будівельної справи, а вже потім, шляхом ретермінологізації, переходить до комп'ютерної терміносистеми (*вікно діалогове, вікно активне, вікно модальне, вікно немодальне*). У будь-якому разі, ми не виявили серед ретермінологізмів зазначеної галузевої термінології омонімічних одиниць, що дає нам підстави твердити про полісемантичну природу явища ретермінологізації.

Отже, якщо ретермінологізовані одиниці зберігають архісеми чи визначальну кількість периферійних сем, то можна говорити про 1) надгалузеву полісемію, яка аж ніяк не руйнує системності всередині галузевої термінології, однак засвідчує явище багатозначності в науковій термінології як підсистемі літературної мови; 2) загальну внутрішньомовну полісемію, якщо абстрагуватися від поділу літературної мови на підсистеми.

Також цікавим семантичним явищем є побутування в комп'ютерній терміносистемі так званих мегаметафор [3, с. 46], як-от *простір* (культурний, мовний, інформаційний, сакральний, політичний, ментальний, віртуальний, соціальний, особистий тощо). Можемо додати й такі: *мережа, вузол, куц.* М. Влох до мегаметафор відносить також лексеми *організм, центр, пункт, кластер, система* [3, с. 46], однак з огляду на їхнє чужомовне походження тут варто все-таки говорити про ретермінологізацію, тобто про певні мегаретермінологізми.

Завершальним етапом ретермінологізації є фіксація терміна-мігранта у новому для нього галузевому термінологічному словнику, інколи з відповідною ремаркою: *матем., фіз., психол., арх.* тощо.

Нижче наводимо словникову статтю, взятую з «Тлумачного словника з інформатики» [10], що демонструє термінологічну міграцію лексеми *модуль*. Цікаво, що належність до математичної терміносистеми засвідчує аж 9-та позиція, натомість загальне значення, яке подано першим, дає підстави твердити про спеціалізацію, щоправда, на базі запозиченого

терміна. Отже, комп'ютерний термін «модуль» має у своїй історії загальномовну базу, яка згодом обростає ретермінологізаційними процесами.

МОДУЛЬ (module) (від лат. *modulus* – «маленька міра») (див. компонент) 1. (Заг.) Складає частину, віддільна або хоча б подумки виділювана із загального. Модульною звичайно називають річ, що складається із чітко виражених частин, які нерідко можна забирати або додавати, не руйнуючи річ у цілому. 2. Найвужчий елемент штрихового коду, якому кратні розміри усіх штрихів і пробілів. Див. *Bar code*. 3. (Елн.) Функціонально завершений вузол радіоелектронної апаратури, оформлений конструктивно як самостійний продукт, що має властивість заміності. Наприклад, модуль пам'яті, що додатково вставляється в різні материнської плати для збільшення обсягу ОЗП. 4. (Прогр.) Програмна одиниця, яка у процесах компіляції, зберігання й використання розглядається як самостійна частина загальної системи. Функціонально закінчений фрагмент програми, оформлений у вигляді окремого файлу з вихідним кодом або поймає назву безперервної його частини, призначений для використання в інших програмах. Модулі дозволяють розбивати складні завдання на більше дрібні, відповідно до принципу модульності. Звичайно проектується таким чином, щоб надавати програмістам зручний для багаторазового використання функціонал (інтерфейс) у вигляді набору функцій, класів, констант. Модулі можуть поєднуватися в пакети й, далі, у бібліотеки. Модулі можуть бути звичайними, тобто написаними на тій же мові, що й програма, у якій вони використовуються, або модулями розширення, які пишуться на відмінній від мови основної програми мові. Модулі розширення звичайно пишуться на більш низькорівневій мові, що дозволяє одержати виграв у швидкості виконання (продуктивності) програми. Мови, які формально підтримують концепцію модульності, включають *IBM/360 Assembler*, *COBOL*, *RPG* і *PL/1*, *Ada*, *Fortran*, *Haskell*, *Pascal*, *Modula-2*, *Erlang*, *Perl*, *Python*, *Ruby* та ін. 5. (Java) Програмний компонент, який, у свою чергу, складається з одного або більше компонентів платформи *Java EE*, що мають однаковий тип контейнера і дескриптора (ознаки) розгортання. У мові *Java* є три типи модулів: а) *EJB* (*Enterprise Java Beans*); б) вебсервіс; і г) застосування-клієнт. Див. *Java*. 6. (.NET) Завантажуваний для виконання блок, який може містити оголошення типів і їх реалізацію. Модуль містить достатньо інформації, щоб середовище виконання (*CLR*) виявило всі частини реалізації, коли модуль буде завантажений. Модулі зберігаються у форматі *Windows portable executable (PE)*. При розгортанні модуль завжди міститься в збірці (*assembly*). Модулем є файл з розширенням *.NETMODULE* і, на відміну від збірки, не містить в своєму складі маніфесту. Див. *PE-file*. 7. (*Microsoft Office*, *VBA*) Іменована область у файлі проекту (*module*), що містить в собі код, написаний на мові *VBA*. Модуль є контейнером (*container*) для кодів *VBA*. Включає підмножину або набір описів у вигляді процедур (*sub*) або макросів (*macros*). Робоча книга в *MS Excel* може містити декілька модулів. Кожен модуль може містити декілька макросів або процедур-підпрограм (*sub*) і процедур-функцій (*function*). Модулі, що зберігаються в одній книзі, звичайно називаються проектом. Для створення кодів *VBA* і розробки застосувань (*applications*) використовується Редактор *VBA* (*Visual Basic Editor*), де коди вводяться в модулі, а також є видимими і редагуються. Використовуються три типи модулів: а) стандартні модулі (*standard modules*); б) модулі форм (*form modules*); в) модулі класів (*class modules*). Всі ці типи модулів доступні у вікні проектів (*Project Explorer*) Редактора *VBA*. 8. (*Joomla*) Один із засобів розширення функціональних можливостей системи *Joomla*. У більшості випадків, модуль виконує функції відображення інформації і є доповненням до встановлених компонентів. Прикладом модулів є навігаційне меню, календар, список популярних статей і т.д. При публікації модуля можна вказати, в якій позиції шаблону сайту й на яких сторінках він буде відображатися. Крім того, більшість установлених у системі модулів можна скопіювати і опублікувати кілька разів з різними параметрами (наприклад, модуль виводу популярних статей можна опублікувати для різних розділів сайту). Див. *Joomla*. 9. (Матем.) Операція, пов'язана з приформуванням числа позитивного знаку. Наприклад, модуль числа -5 , представлено виразом $|-5| = 5$. Див. абсолютне значення. модуль завантажувальний [модуль завантаження] (*load image*, *load module*) (див. завантажувач, компілятор, виконувана програма) Програмний модуль представлений у вигляді, що допускає його завантаження в ОЗП для виконання.

Потрапляючи до нового термінологічного поля, терміни-мігранти демонструють розвиток своєї словотвірної здатності. Здебільшого вони формують нові поняттєві ряди на базі синтаксичного способу словотвору. До прикладу: *архітектура: архітектура багатоядерна, архітектура багатоярусна, архітектура інформаційних систем, архітектура інформаційної мережі, архітектура програмного забезпечення, архітектура суперскалярна* тощо. Цікаво, що компонентами нових терміноодиниць інколи стають власні назви (*архітектура Гарвардська, архітектура Фон Неймана*), які, попри свою непрозору семантику, відомі фахівцям комп'ютерної галузі.

Наявний матеріал дає змогу виокремити такі моделі синтаксичного способу словотвору серед ретермінологізмів:

– іменник + прикметник: *абсолютна величина, сторінка домашня, двійкове додавання, дійсне число, відносна похибка, комп'ютерний вірус, операційна система, програмне забезпечення, соціальна мережа, графічний редактор, штучний інтелект*. Варто зазначити, що компоненти таких дериватів етимологічно неоднорідні: поряд з власномовними утвореннями (*павутина всесвітня*) побутують комбіновані (*вербальне спілкування*) або ж цілком укомплектовані із запозичених лексем (*галоженна лампа*);

– іменник + іменник: *кут штрихування, мова програмування, флеш-пам'ять, панель екрана, інтерфейс користувача, носій інформації, інтернет речей, контент-менеджер, парадигма програмування*;

– іменник + прикметник + іменник: *архітектура програмного забезпечення, архітектура інформаційних систем, архітектура інформаційної мережі, мережева модель даних, система автоматизованого проектування*.

– прикметник + прикметник + іменник: *персональний цифровий секретар, зовнішній запам'ятовувальний пристрій*.

– іменник + прийменник + іменник: *проміжок між словами, цикл з параметром*.

– іменник + іменник + іменник: *синтаксис мови програмування, сервер баз даних*.

Як бачимо, словотвірні моделі, за якими творяться ретермінологізми, належать до поширених у загальнолітературній мові.

Явище ретермінологізації в українській комп'ютерній термінології досить поширене. Ретермінологізовані одиниці зазвичай зберігають генеральні семи, що свідчить про процеси надгалузевої та загальномовної полісемії, а не омонімії. Комп'ютерна термінологія вибирає терміноодиниці значної кількості галузевих терміносистем, коригуючи їхню семантику. Ретермінологізми в терміносистемі-реципієнті набувають нових словотвірних можливостей, зокрема в синтаксичному способі словотвору. У межах галузевої термінології, у нашому випадку комп'ютерної, ретермінологізовані терміни не порушують її внутрішньої системності.

З розвитком науки й браком нових, унікальних термінів процеси ретермінологізації набуватимуть усе більшого поширення, і це явище залишатиметься об'єктом вивчення термінологів.

Список використаних джерел

1. Кияк Т.Р. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць / Т.Р. Кияк, О.І. Каменська // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2008. – № 38. – С. 77–80.
2. Міщенко А.Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу: монографія / А.Л. Міщенко. – Вінниця: Нова книга, 2013. – 187 с.
3. Кузнєцова І.В. Семантичні процеси та тематичні групи у англійській термінології ландшафтного дизайну / І.В. Кузнєцова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2016. – Вип. 60. – С. 170–173.
4. Влох М. Значення метафори у розвитку географічної термінології / М. Влох // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2016. – № 842. – С. 45–48.
5. Микитюк О.Р. Явище омонімії в загальнонавчній термінології і термінологічній лексичі / О.Р. Микитюк // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1998. – Вип. III. – С. 151–154.

6. Куньч З.Й. Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм / З.Й. Куньч, Г.В. Наконечна, О.Р. Микитюк, С.З. Булик-Верхола, Ю.В. Теглівець. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2018. – 180 с.

7. Ребезнюк І. Похідники від термінів тріади: ліс – дерево – деревина / І. Ребезнюк // Проблеми української термінології: зб. наук. праць «Словосвіт 2016». – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2016. – С. 6–73.

8. Петрова Т. Шляхи формування сучасної української фітомеліоративної термінології: термінологізування загальноживаної лексики й ретермінологізування лексики інших наук / Т. Петрова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2017. – № 869. – С. 77–82.

9. Процик І. Українські фізичні терміни, утворені лексико-семантичним способом / І. Процик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 453. – С. 232–237.

10. Тлумачний словник з інформатики / за ред. Г.Г. Півняка. – 2-ге вид. – Дніпропетровськ: НГУ, 2010. – 605 с.

11. Перехрест В.І. Російсько-український словник з математики, фізики та інформатики: 46 000 термінів / В.І. Перехрест. – К.: Довіра, 2008. – 686 с.